

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. І.І.МЕЧНИКОВА

РУМЯНЦЕВА Анжеліка Євгенівна

УДК 323.15:008(477.7)

**ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР
В УКРАЇНІ. 1988-1996 рр.
(На матеріалах південних областей)**

Спеціальність 07.00.01. - Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ОДЕСА - 1997

Дисертацією є рукопис

Дисертація виконана на кафедрі історії України Одеського державного економічного університету

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Одеського державного економічного університету Парієнко Галина Корнилівна

Офіційні опоненти – доктор історичних наук, професор Гончарук Григорій Іванович, зав.кафедрою історії та етнографії України Одеського державного політехнічного університету
– кандидат історичних наук, доцент Самойлов Федір Олександрович, зав.кафедрою історії нового та новітнього часу Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова

Провідна організація – Одеський сільсько-господарський інститут

Захист відбудеться 23 грудня 1997 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.01.13. в Одеському державному університеті ім.І.І.Мечникова за адресою: 270057, м.Одеса, вул.Щепкіна, 12, ауд.9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеського державного університету ім.І.І.Мечникова за адресою: 270100, м.Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий 21 листопада 1997 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
канд. іст. наук, доцент

Лозовський А.К.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00738265 (V)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Становлення та утвердження України як демократичної незалежної європейської держави немислиме без національного відродження українців та інших національностей, що оселилися на цій території з давнини і вважають її рідною. Проблема гармонізації міжнаціональних стосунків, всебічного врахування потреб і культурно-духовних запитів усіх національних груп – є однією з найважливіших проблем розвитку української державності.

Виходячи з поліетнічного складу населення, опираючись на давні традиції толерантних міжнаціональних відносин, держава наріжним каменем своєї політики зробила турботу про всі етноси, що осіли на її теренах. Нині в Україні закладено солідне політико-правове підґрунтя в галузі міжетнічних відносин, що відповідає загальноновизнаним міжнародним принципам і нормам в галузі прав людини. Так, в Конституції України підкреслюється: "Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України."¹

З іншого боку, важливим напрямком розвитку історичної науки є історико-краєзнавчі пошуки, що завжди мали важливе значення не лише з науково-пізнавальної точки зору, але і в контексті виявлення історичного підґрунтя сучасних проблем та шляхів їх розв'язання. Південь України, де проживають представники понад 120 національностей, може слугувати своєрідною лабораторією по вивченню етнополітичних та етнокультурних процесів, у виробленні форм і методів розвитку міжнаціональних відносин.

Актуальність дослідження полягає ще й у тому, що вивчення взаємодії і взаємовпливу таких несхожих і оригінальних культур етнічних груп населення південних областей з українською культурою є певним каталізатором прискорення процесу їх відродження та розвитку. До того ж це відкриває широкі можливості інтеграції української культури у світовий культурний процес.

Стан наукової розробки теми. Проблема відродження та розвитку національних культур в Україні 1988-1996 рр. в історичних дослідженнях висвітлена дуже слабо. Глибокі зміни, що відбулися в Україні в кінці 80-х та на початку 90-х років,

вимагали нових теоретико-методологічних підходів, наукового осмислення проблем міжнаціональних відносин, духовного відродження національних меншин, досвіду та уроків історії. Докорінного перегляду зазнав понятійний апарат національного питання, яке трактувалось виключно з точки зору потреб класової боротьби і встановлення диктатури пролетаріату. Заслужують уваги праці вчених-суспільствознавців, у яких проблематика міжнаціональних стосунків аналізується з позицій нового політичного мислення. Українська національна ідея в цих виданнях розглядається як важлива детермінанта пробудження народу, національного поступу¹. Значну роботу в цьому напрямі проводять науковці Інституту національних відносин і політології НАН України².

Серед монографій і спеціальних збірників, що висвітлюють методологічні та історіографічні проблеми історичних, філософських, етно-соціальних досліджень з питань національно-духовного відродження та національно-культурного процесу в сучасних умовах, слід виділити роботи І.Ф.Кураса, С.В.Кульчицького, М.І.Панчука, В.Л.Савельєва, Л.П.Нагорної, В.Ф.Панібудьласки, А.Г.Слюсаренка, Ю.І.Римаренка, Д.С.Шелеста, Б.В.Чирко, Я.Д.Ісаєвича, інших вчених. Вони містять цінні рекомендації з методології дослідження актуальних проблем національної політики, таких як етнополітичний потенціал українського державотворення, національно-державне будівництво, державна політика України щодо національних меншин та розвитку їх культур.

1 Дашкевич Я. Україна і національні меншості // Державність. - 1991. - № 3. - С.24-27; Його ж. Національне питання в Україні // Україна, наука і культура. - Вип.28. - К.,1994. - С.6-17. Євтух В. Якою має бути етнополітика української держави // Віче. - 1992. - №8. - С.112-126; Вівчарик М. Етно-соціальна політика на етапі українського державотворення // Розбудова держави. - 1994. - №12. - С.23-27; Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. - К.,1995. - 272с.; Його ж. Національне буття: етно-регіональний вимір // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. Міжнародна науково-практична конференція 10-11 листопада 1994р. - К.,1995. - С.25-32.

2 Курас І.Ф. Етнополітологія: запити життя і відповіді вчених // Політика і час. - 1992. - №3. - С.60-66; Курас І.Ф. та інші. Українська державність: історія та сучасність. - К.,1993; Савельєв В.Л., Нагорна Л.П. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології // Український історичний журнал. - 1993. - № 9. - С.3-12; Національна культура в сучасній Україні / Упорядник: Старовойтова Н.О. Відп. ред. Курас І.Ф. - К.,1995. - 336с.

Але слід зазначити, що на сьогодні маємо ще недостатньо і часто однобоко досліджені більшість складних проблем історії культури українського народу та національних меншин, етнологізу, формування національної свідомості, національного характеру, національної психології. Праці видатних діячів та вчених України М.С.Грушевського, В.К.Винниченка, І.І.Огієнка, М.П.Драгоманова та інших, що недавно повернулися на Україну, служать джерелом правди для наукових досліджень, допомагають встановити розірвані зв'язки сьогодення з минулим, повернути забуті імена і народні традиції, переосмислити історичні події і факти.¹

Останнім часом з'явилися колективні праці, в яких на основі раніше недоступних архівних документів та друківаних видань зроблена спроба відійти від застарілих схем при вивченні питань національної політики в Україні, міжнаціональних відносин, розвитку національних культур та ін.²

Особливо важливою для розуміння проблем національного відродження, взаємозв'язку культури міжетнічного спілкування та духовності, концепції етнопонаціональної політики, національного виховання, ролі національних меншин в етнічній структурі України є "Мала енциклопедія етнодержавознавства", що вийшла під редакцією Ю.І.Римаренка в 1996 р.³ Цікавий в цьому аспекті матеріал для дослідження проблеми містить також праця, підготовлена науковцями Інституту суспільних наук України – "Україна: культурна спадщина, національна свідомість

1 Грушевський М.С. Історія України-Русі: В 11 тт., 12 кн. – К., 1991-1997; його ж. Очерк истории украинского народа. – К., 1991. – 398с.; його ж. На порозі нової України: Гадки та мрії. – К., 1991. – 120с.; його ж. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – 240с.; Винниченко В.К. Відродження нації. – В 2 ч. – К., 1990; його ж. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – 128с.; Драгоманов М.П. Вибране ... Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – К., 1991. – 688с.; Огієнко І. Українська культура. – К., 1918. та інші.

2 Сторінки історії України: ХХ століття / За ред. С.В.Кульчицького; Упоряд.: В.П.Шевчук, А.А.Чуб, Н.А.Дехтярьова. – К., 1992. – 336с.; Проблеми державності та національно-культурне відродження України. – Львів, 1993. – 115с.; Культурне відродження в Україні. – Львів, 1993. – 291с.; Історія України: нове бачення: У 2-х т./Під ред. В.А.Смолія. – К., 1996. – Т.2. – 494с.

3 Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відпов. ред. Ю.І.Римаренко. – К., 1996. – 942с.

мість, державність"¹. Автори поряд з аналізом етнопонаціонального розвитку в Україні розглядають концептуальні підходи до етнорегіонального виміру українського суспільства.

В останні роки вийшов ряд робіт з історії національних меншин України, в яких на основі невідомих раніше архівних документів показана тяжка доля національних меншин в умовах тоталітарного режиму².

Слід відмітити, що загалом в роботах, які торкаються проблем історії національних меншин України, переважає вивчення соціально-політичних аспектів, тоді як питання національно-культурної політики практично не висвітлені. У цей же час з'являються роботи, спеціально присвячені етнопонаціональній політиці України в сучасних умовах³. Це в основному статті. На наш погляд, найбільшою глибиною викладу суті цієї політики виділяються роботи Ю.Римаренка⁴. Автор неупереджено аналізує плюси і мінуси цієї політики, показує, що концепція державної національної політики поєднана із завданням єдності українського суспільства. Ряд друкованих видань розглядають досягнення та проблеми відродження культур національних мен-

1 Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. - К., 1992. - Вип.1. - 226с.

2 Дмитрієнко М. Німці в Україні: історія і сучасність // Віче. - 1992. - №5. - С.135-147; Кудряченко А.І. Доля німців України // Трибуна. - 1993. - №6. - С.16-18; Чирко В.В., Велашова І.О. Чужа земля як рідна: Роль німецьких переселенців у економічному та культурному житті України // Відродження. - 1993. - № 3-4. - С.62-65; Євтух В.В., Чирко В.В. Німці в Україні (1920-1990 рр.). - К., 1994. - 183с.; Хонигсман Я.С., Найман А.Я. Євреї України: Короткий нарис історії / За заг. ред. Ф.Я.Гороховського. - К., 1993, 1994. - Ч.1-2.; Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. - К., 1993. - 447с.

3 Просняк Т. Державне відродження України - відродження національне // Розбудова держави. - 1992. - № 7. - С.18-19; Стюарт С. Деякі питання національних відносин в Україні // Український історичний журнал. - 1992. - №12. - С.132-134; Панчук М.І. Етнополітична модель розвитку держави // Відродження. - 1993. - № 5-6; Лук'яненко Є. Культурна сфера: під якими знаменами порятунок? // Урядовий кур'єр. - 1995. - 7 лютого; Етнографія півдня України: Збірка наукових праць /Одеський державний університет.- Оdesa, 1996. - 73с.

4 Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. - К., 1995. - 272с.; Його ж. Етнопонаціональна політика Української держави. Концептуальні підходи // Освіта. - 1996. - 8 травня.

шин в Україні в контексті освітянських проблем¹. Вони містять в основному кількісні показники, але аналіз розвитку освіти національних меншин, діяльності національно-культурних товариств, культурно-освітніх закладів в них практично не проводиться.

В останні роки зросло значення краєзнавства в загальній системі історичних наук. Деякі матеріали про духовне відродження національних меншин, в тому числі на півдні України, можна знайти в тезах доповідей Всеукраїнських, регіональних, обласних науково-практичних конференцій². Особливу увагу заслуговують матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої міжнаціональним відносинам на півдні України³, Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої складанню української державності, в якій підкреслювалась роль півдня України у цих процесах⁴, регіональної науково-практичної конференції "Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на півдні України і актуальні проблеми державного управління"⁵.

Цікавий матеріал в контексті комплексного економіко-

1 Дашкевич Я. Україна і національні меншості // Державність. - 1991. - № 3. - С.24-27; Мельник І. Національний склад населення та мовна ситуація в Україні // Державність. - 1992. - № 2. - С.44-50; Наєнко М. Мова - основа духовного життя // Українське слово. - 1993. - 23 червня; Войцеховський Ю.С. На засадах політкультурного навчання: Дещо про підходи до розбудови шкільництва національних меншин // Відродження. - 1993. - №1. - С. 14-16; Беляєв О.І. Спираючись на давні традиції // Політика і час. - 1994. - №7. - С. 67-70; Яковина М. Вдалося зберегти потенціал // Культура і життя. - 1995. - 22 березня та ін.

2 Тезиси первой и второй областных историко-краеведческих научно-практических конференций. - Одесса, 1989 - 1991; V Всеукраинская конференция "Развитие исторического краеведения в контексте национального и культурного возрождения Украины (октябрь 1991). - К., 1991.; Одесі - 200. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. Ч. 1-2. - Одеса, 1994.

3 Міжнаціональні відносини на півдні України: історія та сучасність. Всеукраїнська наукова конференція: Тези. - Запоріжжя, 1993. - 204с.

4 Південь України і складання української державності: історія і сучасність. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Ч.1-2. - Одеса, 1994.

5 Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на півдні України і актуальні проблеми державного управління. Матеріали регіональної науково-практичної конференції.-Одеса,1996.-255с.

географічного опису подається до характеристики національного складу населення м.Одеси та області в колективних працях під редакцією доктора географічних наук, професора О.Г.Топчієва¹, в інших працях з соціально-економічної географії².

Оцінюючи ступінь вивченості даної проблеми в цілому, слід зазначити, що не зважаючи на зростання в останні роки обсягу літератури, багато питань національно-культурного відродження в 1988–1996 рр. так і не знайшли свого висвітлення. Особливо слабо вивчені національно-культурні процеси на півдні України, де найбільш інтенсивні міжнаціональні відносини. Деякими авторами розглядалися різні аспекти цієї проблеми, зібраний досить значний фактичний матеріал, але відсутні роботи, в яких спеціально б аналізувався досвід відродження та розвитку національних культур в даний період.

Предметом дисертаційного дослідження є процес духовного відродження та розвитку національних культур південних областей України в 1988–1996 рр., який розглядається у взаємозв'язку двох його сторін – етнокультурного відродження українського народу і національних меншин, а також діяльність державних органів влади і громадських організацій по проведенню етнопатриотичної політики в регіоні.

Дисертаційна робота має зв'язок з темою кафедри історії України, кафедри політології Одеського державного економічного університету та кафедри історії України Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1988–1996 рр. Цей період заслуговує особливої уваги для вивчення досвіду та розуміння процесів, пов'язаних з національно-культурним відродженням України. Саме тоді, завдяки зростанню національної самосвідомості і звільненню від ідеологічних стереотипів розпочинається процес духовного відродження, розвитку і поширен-

1 Одесса: город-агломерация – портово-промышленный комплекс / Под общ. ред. А.Г.Топчиева. – Одесса, 1994. – 360с.; Концепція соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я / Керівник автор. колективу О.Г.Топчієв. – Одеса, 1994. – 61с.; Одесская область: территориальная организация и структура хозяйства. Концепция социально-экономического развития / Ред. А.Г.Топчиев. – Одесса, 1991. – 312с.; Концепция социально-экономического развития Украинского Причерноморья/Топчиев А.Г., Коровкин В.П., Кожемякина А.В. и др.– Одесса, 1993.– 33с.

2 Соціально-економічна географія України / За ред. О.І.Шаблія. – Львів, 1994. – 640с.

ня національної культури і мови, створення і діяльності національно-культурних товариств.

Мета роботи. Враховуючи актуальність даної проблеми, наукове і практичне значення, спираючись на досягнення попередніх дослідників та зважаючи на недостатній рівень її розробленості з позицій нових вимог, поставлено за мету дисертаційного дослідження: критично проаналізувати досвід розвитку культур національних меншин на півдні України у 1988-1996 рр., з'ясувати та висвітлити основні тенденції й найхарактерніші особливості, що були специфічні для даного регіону, вивести з цього певні уроки та зробити практичні рекомендації. У відповідності до цієї мети обґрунтовано визначені для розв'язання такі завдання:

- розглянути особливості етно-соціального складу населення південних областей України у 1988-1996 рр.;
- розкрити взаємозв'язок двох сторін єдиного процесу національно-культурного відродження у регіоні: відродження української культури і культур національних меншин;
- проаналізувати досвід відродження та розвитку національних культур в південних областях України;
- вивчити діяльність місцевих органів влади та громадських організацій по проведенню культурної політики щодо національних меншин;
- узагальнити досвід духовного відродження національних меншин у регіоні і зробити певні висновки.

Вирішення цих завдань надає можливість найбільш повно представити процес відродження і розвитку національних культур в регіоні, врахувати як його негативний, так і позитивний досвід.

При написанні роботи передусім зважалося на те, що сьогодні необхідно відійти від стереотипів і догм у галузі національних відносин. Адже протягом десятиліть ігнорувались багато цінностей сучасної цивілізації, загальнолюдської гуманістичної культури. Сама згадка про національну свідомість кваліфікувалась різко негативно, як прояви "націоналізму".

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання суспільних явищ. При викладі матеріалу у проблемно-хронологічному плані використовується порівняльно-історичний, ретроспективний, статистичний, політичний методи дослідження.

Автор спробувала на основі принципів нового етнополітичного мислення об'єктивно висвітлити процес відродження та розвитку національних культур в південних областях України в 1988-1996 рр.

Джерельна база дослідження. Для написання дисертації використані різноманітні друківані і неопубліковані джерела. В першу чергу Конституція України, документи та матеріали державних і громадських органів. Вони стали серйозною запорукою розвитку гармонійних міжнаціональних відносин у державі. У них відображені найважливіші процеси, що відбуваються як у суспільстві в цілому, так і в національно-культурному розвитку, висвітлюються основні напрями національної політики.

Складовою частиною джерельної бази дослідження є республіканські та місцеві періодичні видання: "Голос України" – газета Верховної Ради України; "Урядовий кур'єр" – газета органів державної виконавчої влади України; "Культура і життя" – українська щотижнева газета; "Українське слово" – український тижневик; "Освіта" – Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик; "Одесские известия" – орган областного Совета народных депутатов; "Одесский вестник" – газета городского Совета народных депутатов; "Юг" – независимая газета; "Вечерняя Одесса" – общественно-политическая региональная газета; "Вечерний Николаев" – орган Николаевского городского Совета народных депутатов; "Радянське Прибужжя" – газета Миколаївської обласної Ради народних депутатів; "Південна правда" – орган Миколаївського обласного комітету комуністичної партії України і Миколаївської обласної Ради народних депутатів; "Надніпрянська правда" – газета Херсонської обласної Ради народних депутатів, трудового колективу редакції, а також видання національно-культурних об'єднань: газета "Роден край" – додаток до газети "Голос України", "Злагода" – газета Асоціації національно-культурних та культурно-просвітницьких об'єднань Одеської області, "Шолем" – газета Херсонського обласного товариства єврейської культури та ін.

В роботі використані дані довідників та статистичних збірників, документи краєзнавчих музеїв, матеріали Центру регіональних досліджень Одеського філіалу Української Академії державного управління при Президентові України, дані соціологічних досліджень.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що на основі широкого кола джерел та здобутків попередніх дослідників розкрито розвиток національних культур в південних областях України в 1988-1996 рр.; досліджено взаємозв'язок двох сторін єдиного процесу національно-культурного відродження української культури і культур національних меншин; показано і узагальнено роль культурно-просвітницького руху та

духовного відродження національних культур в південних областях України.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали, висновки та рекомендації, що містяться в дисертації, можуть бути використані при подальшому науковому дослідженні проблеми; статі у нагоді працівникам державних законодавчих та виконавчих структур. Їх можна буде використати при розробці навчальних програм, навчально-методичних посібників та підручників; підготовці і читанні лекцій з історії України, спецкурсів з етнополітики, теорії і практики міжнаціональних відносин.

Апробація результатів дисертації. Апробація роботи відбулась на кафедрі історії України і кафедрі політології Одеського державного економічного університету. Основні положення та висновки дисертації були викладені в доповідях та виступах на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних і науково-методологічних конференціях. Результати дослідження використовуються при читанні лекцій і проведенні семінарських занять з політології для студентів Одеського державного економічного університету.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, наукова новизна, мета, основні завдання та методологічна основа дослідження, визначені хронологічні та територіальні межі, подається стисла характеристика джерел і літератури.

Перший розділ дисертації "Відродження державності і формування національно-культурної політики в Україні" присвячений розгляду проблеми взаємозв'язку становлення України як незалежної європейської держави з національно-культурним відродженням етнічних меншин. Одним з найважливіших аспектів розвитку української державності стало питання гармонізації міжнаціональних відносин в Україні, всебічного врахування культурно-духовних запитів усіх національних груп населення.

Політико-правові підвалини національно-культурного розвитку етнічних меншин, що відповідають сучасним світовим стандартам, фактично почали формуватися з проголошенням незалежності України. Про це яскраво свідчать Конституція України, Декларація прав національностей України, закони "Про дію

міжнародних договорів на території України", "Про національні меншини в Україні" та інші. Проблеми національно-культурного відродження етнічних меншин були постійно в центрі уваги Верховної Ради, уряду, особливо Міністерства України у справах національностей, а також багатьох політичних партій і громадських організацій.

Політико-правові державні документи і програмні положення більшості українських політичних партій визначають такі основні пріоритети національно-культурної політики в Україні: забезпечення через відповідне законодавство, державні програми рівних можливостей громадян незалежно від їх національності для участі в усіх сферах матеріального і духовного життя, в управлінні державними і громадськими справами; відродження духовного життя національних меншин на принципах національно-культурної автономії, захист їх етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності; зміцнення гарантій, які б виключали прояви націонал-екстремізму, дискримінацію громадян за національними, релігійними чи мовними ознаками; відновлення історичної справедливості щодо депортованих кримських татар та представників інших національних меншин, здійснення відповідних заходів для їх правової, політичної, національно-культурної реабілітації; утворення в міжетнічних відносинах атмосфери толерантності, дружби, високої взаємної довіри, поваги до мов, культур, традицій, звичаїв та релігій.

Реалізація цих завдань дасть змогу обернути багатонаціональний склад українського суспільства із потенційного джерела міжетнічних протиріч і конфліктів, про що часто нагадують недруги нашої незалежності, в опору і силу Української держави. З метою сприяння відродженню і розвитку всіх етнічних спільнот України в областях з багатонаціональним складом населення органами державної влади були створені підрозділи, що займалися проблемами міжнаціональних відносин.

Так, в Одеській обласній Раді народних депутатів діяла постійна комісія з питань міжнаціональних відносин, а в Одеській обласній державній адміністрації в 1992-1994 роках працювало відділення, на базі якого у березні 1994 р. була створена комісія по міжнаціональному та етнічному відродженню. В Миколаївській та Херсонській областях питання національних відносин знаходились у компетенції відділів по зв'язку з політичними партіями і громадськими об'єднаннями.

Важливу роль у відродженні і розвитку культур національних меншин відіграли управління культури при обласних державних адміністраціях. В їх діяльності враховувалась складність ситуації південних областей України, де національне буття

українців знаходиться в критичному стані внаслідок тривалої широкомасштабної політики русифікації.

Проблеми відродження самого українського народу, що складає 3/4 населення України, і стали одним із важливих напрямків державної національно-культурної політики. Без цього неможливе відродження і розвиток національних меншин, що мешкають в Україні.

У другому розділі "Етно-соціальний склад населення південних областей України та його вплив на національно-культурний розвиток регіону" на основі даних переписів населення, інших статистичних джерел та соціологічних досліджень проведено аналіз національного складу, соціальної структури, показані специфічні особливості етно-соціальних прогнозів та вплив на національно-культурний розвиток регіону.

Важливою характерною рисою Причорномор'я було те, що з самого початку цей регіон став ареною інтенсивних міжнаціональних процесів, що наклало відбиток на його подальший національно-культурний розвиток. Активну участь в цих процесах брали представники багатьох народів, що суттєво відрізнялися один від одного за звичаями, характером, рівнем національної самосвідомості, господарського і культурного розвитку. З самого початку населення краю формувалося як багатонаціональне, що згодом стало однією з традиційних особливостей населення регіону, наклавши певний відбиток і на психологічний склад його характеру. Етнічна строкатість населення, панування російської мови у спілкуванні, у діловій сфері створили таку атмосферу, у якій проблеми національної ідентичності віднесено було до другорядних.

Етно-соціальні процеси, що проходили на півдні України в 1988-1996 рр., відзначалися складністю і суперечливістю. Особливу складність при здійсненні культурної політики викликав різкий перерозподіл окремих національностей між містом і селом, а також розкиданість національних меншин по території регіону поряд з наявністю їх компактних мас по ряду районів. Поряд з цим у регіоні простежуються процеси асиміляції, що також впливало на хід національно-культурного розвитку.

В досліджуваній період у регіоні існували також суттєві розбіжності між національностями відносно заняття розумовою і фізичною працею, рівня освіти, особливо вищої, і т.п. Це в значній мірі відбилось на соціальному складі болгар, гагаузів, молдаван, більшість яких мешкала в селах, і яких було мало серед управлінців, працівників освіти, науки, культури. Помітно ускладнювали етнічну ситуацію в регіоні стихійна міграція, значний потік біженців.

У третьому розділі "Розвиток системи народної освіти" підкреслюється, що саме в процесі національно-культурного відродження одне з чільних місць займає система народної освіти. Саме через освіту відбувається процес вивчення рідної мови, її розвиток, засвоєння національно-культурних здобутків свого народу. Тому наявність повноцінної освіти, яка включала б в себе дошкільне виховання, середню школу і вищі навчальні заклади, забезпечує гармонійний розвиток кожної нації.

В досліджуваній період чітко простежується процес відродження і розвитку освіти національних меншин краю. Характерно, що триває процес поступового переходу від факультативного вивчення дітьми рідної мови до введення її як обов'язкового навчального предмету. Розширювалась мережа середніх навчальних закладів національних меншин. Розпочався і розгорнувся процес підготовки педагогічних кадрів для національних меншин і підвищення їх кваліфікації.

Одним з найважливіших завдань, що стали перед освітніми закладами, в визначений дослідженням період було забезпечення виконання закону про мови. В регіоні з'явилась велика кількість шкіл з викладанням українською мовою, що значно урізноманітніло навчальний процес, сприяло поглибленому розвитку здібностей учнів. Зроблено було багато і в справі гуманізації освіти. Значно більше приділялось уваги вивченню історії України, народознавства. Однак державна мова, особливо в обласних центрах, потребувала більшої уваги з боку державних органів. Практично цією проблемою займалися ентузіасти та деякі громадські організації, такі як "Південна громада", "Просвіта", "Вільна хвиля", "Червона калина" та інші, осередки яких працювали як в містах, так і в районних центрах регіону. Усі вони добивались досягти єдиної мети: відродити рідну мову, культуру, звичаї, почуття національної гідності.

В досліджуваній період зроблено багато в регіоні по вивченню інших національних мов: болгарської, молдавської, гагаузької, єврейської, грецької та інших.

Загалом же освіта в регіоні ще не вийшла із стану занепаду. Економічна криза, що охопила всю Україну, не дає змоги забезпечити належним чином її потреби. Учителство залишається і сьогодні однією з найменш захищених верств населення.

У четвертому розділі "Культурно-просвітницький рух національних меншин південних областей України" досліджується процес створення і діяльності національно-культурних товариств етнічних меншин регіону. Проблеми культурно-освітнього життя в означений період вирішувались в рамках загальнонаціональних програм розвитку культури та освіти з урахуванням національ-

ної самобутності, специфічних особливостей, менталітету. Для втілення в життя цих програм використовувалась існуюча державно-громадська система організації культурно-просвітницької роботи – державні органи культури та освіти, творчі спілки й товариства, національно-культурні громадські об'єднання. Ще в 1991 р. були прийняті розгорнуті програми розвитку української та інших національних мов в Одеській, Миколаївській, Херсонській областях, що ставили за мету створення умов для успішного їх вживання в державному, економічному, політичному та громадському житті, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури і мови, подальшого зміцнення дружби та співробітництва між народами.

Втілення в життя програм розвитку національних культур стало можливе лише при умові тісної взаємодії державних органів влади і національних громад. Початок процесу відродження національних культур в регіоні поклали національно-культурні товариства, які стали утворюватися починаючи з 1988 р. З цього часу і до початку 1996 р. про себе заявили понад 200 таких об'єднань, більша частина яких знаходиться у південних областях. Переважна більшість національно-культурних товариств Одеської області і Одеси утворилися в період 1988–1991 рр. Найбільш активними були Грецький клуб "Еллада", Одеське болгарське дружество, товариства єврейської, вірменської, польської культур, німецьке національно-культурне товариство "Відергебурт", національно-культурна (молдавська) асоціація "Лучаферул", Українське мовно-культурне товариство "Лелека", Російське культурне товариство "Русь", грузинське національно-культурне товариство "Сакартвело", обласна громада греків "Відродження" та інші.

В основному центри названих товариств знаходились в Одесі. Що до районів області, то там діяли лише три товариства – бесарабських болгар ім. св. Кирила і Мефодія, Албанське культурно-просвітницьке товариство "Ремінде" (с. Жовтневе, Болградського району) і Асоціація циган у м.Ізмаїлі.

В 1996 р. в Одеській області діяло понад 20 національно-культурних товариств, 17 з яких входили до Асоціації національно-культурних і культурно-просвітницьких об'єднань Одеської області.

Миколаївська область і, зокрема, м.Миколаїв також стали значними центрами національно-культурного відродження національних меншин в Україні. За досліджуваний період тут про себе заявили 15 національних громад. Особливо активно працювали Дружество болгарської культури, товариства єврейської, німецької, польської культур, чеське культурно-освітнє товариство

тво, вірменська, азербайджанська громади та інші.

В Херсонській області і в м.Херсоні плідно працювали 13 національних товариств, серед яких особливо слід відзначити товариства єврейської, німецької, грецької, корейської, молдавської, турецько-месхетинської культур, російське культурне товариство "Русь", "Білоруський дім", польське товариство "Полонія" та інші. І все ж процес створення культурно-просвітніх товариств, удосконалення їх діяльності продовжується.

Культура національних меншин півдня України з засад самодіяльності поступово піднялася до професійного рівня. Національно-культурні товариства, культурно-мистецькі центри національних меншин проводили значну роботу по відродженню національних культур.

Але невирішених проблем залишилось багато. Не вистачало коштів на культурно-просвітницьку діяльність, не вистачало кадрів, давалася взнаки складна економічна ситуація в суспільстві.

У висновках узагальнюються основні положення і формулюються підсумки дослідження.

Основні положення дисертації викладені в таких працях автора:

1. Етно-соціальні процеси та розвиток освіти національних меншин на півдні України в сучасних умовах // Ринкові важелі та стимули розвитку господарчих систем. Збірник ОДЕУ. – Одеса: ІРЕНТ, 1997. – С.81-85.
2. Сучасний стан розвитку освіти національних меншин на півдні України // Придніпровський науковий вісник.- Суспільно-політичні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1997.- №14 /25/. – С.6-10.
3. Роль національно-культурних товариств в духовному відродженні національних меншин в 1988-1995 рр. на півдні України // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник ОДЕУ. – Одеса: ОДЕУ, 1997. – Вип.1.- С.265-275.
4. Особливості сучасного розвитку освіти національних меншин в Україні// Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник ОДЕУ. – Одеса: ОДЕУ, 1997. – Вип.1.- С.260-264.
5. З досвіду висвітлення національно-культурного відродження етнічних груп в умовах суверенної України // Проблеми поширення досвіду викладання та вивчення історії України в технічних вищих навчальних закладах: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 28-29 травня 1993 року, м.Одеса. – К.,1993. – С.162-164. (у співавт.)

6. Культурно-національний рух на півдні України наприкінці XIX - початку XX ст. // Південь України і складання української державності: історія і сучасність: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 26-27 травня 1994 року, м.Одеса.- Одеса, 1994.-Ч.2.-С.109-111. (у співавт.)

7. Етно-соціальні процеси в українському Причорномор'ї в сучасних умовах // Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на півдні України і актуальні проблеми державного управління: Матеріали регіональної науково-практичної конференції. Одеса, 10-11 грудня 1996 р. - Одеса, 1996. - Ч.2.- с.93.

8. Сучасний розвиток освіти національних меншин в Україні // Освіта в сучасному суспільстві: проблеми, теорія, практика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 25-27 вересня 1996 р. (додатковий випуск). - Одеса, 1996. - с.19-20.

Румянцева А.Є. Відродження та розвиток національних культур в Україні. 1988-1996 рр. (На матеріалах південних областей).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01. - історія України. Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова. Одеса. 1997.

Дисертація подана у вигляді рукопису і присвячена проблемам відродження та розвитку національних культур в південних областях України в 1988-1996 рр. Автор звертає увагу на взаємозв'язок становлення України як незалежної європейської держави і національно-культурного відродження етнічних меншин, аналізує основні аспекти національно-культурної політики. В дисертації досліджується етно-соціальний склад населення південних областей та його вплив на національно-культурний розвиток регіону, розвиток системи освіти і формування національних культур; форми, методи, основні напрямки культурно-просвітницького руху національних меншин.

Ключові слова: національно-державне відродження, національні культури, національно-культурна політика, національні меншини, етно-соціальний склад населення, культурно-просвітницький рух.

Румянцева А.Є. Возрождение и развитие национальных культур в Украине. 1988-1996 гг. (На материалах южных областей). Диссертация на соискание ученой степени кандидата истори-

ческих наук по специальности 07.00.01. – история Украины. Одесский государственный университет им. И.И.Мечникова. Одесса. 1997.

Диссертация представлена в виде рукописи и посвящена проблемам возрождения и развития национальных культур в южных областях Украины в 1988–1996 гг. Автор обращает внимание на взаимосвязь становления Украины как независимого европейского государства и национально-культурного возрождения этнических меньшинств, анализирует основные аспекты национально-культурной политики. В диссертации исследуется этно-социальный состав населения южных областей и его влияние на национально-культурное развитие региона, развитие системы образования и формирование национальных культур; формы, методы, основные направления культурно-просветительского движения национальных меньшинств.

Ключевые слова: национально-государственное возрождение, национальные культуры, национально-культурная политика, национальные меньшинства, этно-социальный состав населения, культурно-просветительское движение.

Rumyantseva A.E. The revival and development of national cultures in Ukraine. 1988–1996. (By south regions documents).

The dissertation is submitted in fulfillment of requirement for the degree of the candidate of historical sciences in speciality 07.00.01. – history of Ukraine. Odessa State University after I.I.Mechnicov. Odessa. 1997.

The dissertation is submitted as a manuscript and is devoted to the problems of revival and development of the national cultures in the south regions of Ukraine in 1988–1996. The author pay attention to the correlation of the development of Ukraine as independent European country and national and cultural revival of the ethnical minorities, analyse main problems of the national and cultural policy. Ethnical and social structure of the south regions population and its influence to the national and cultural development of region, development of educational system and national cultures forming; forms, methods, main directions of the national minorities cultural and educational movement are researches in the dissertation.

Key words: national and state revival, national cultures, national and cultural policy, national minorities, ethnical and social structure of the population, cultural and educational movement.

Підписано до друку 19.11.97.
Обсяг 1.0 друк. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 565.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"
м. Одеса, вул. Преображенська, 24, к.13.
Тел./факс: (0482) 26-98-82.

AB 38.856